

ॐ श्री

तत्सत् परमात्माने नमः

देश-दीपक.

नाटकनां गाथनां तथा टुंक सार.

रचयितार.

कवि ज. अ. वैरागी.

स्वर्गस्थ साक्षररत्नश्री डाढ्याबाध घोणशाळ जमिनी संस्थापित.

“ श्री देशी नाटक सभा ” माटे

छपायी प्रसिद्ध करितार,

हरगोविंददास केडाबाध शाळ.

मालिकः—श्री देशी नाटक सभा.

सूय प्रकाश थीअटर,

स्टेशनरोड—सुरत.

[१९८४.]

[सने १९८८.]

आवृत्ति ६ वी.

प्रत २०००.

कीमत रु. ०-४-०

९४२०९

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ શ્રી. ૧૪૨૦૧
ગુજરાતી કૌપીરાઈટ-સંગ્રહ
“ દેશ દીપક. ”

પ્રયોગનું વસ્તુ વિવેચન અને નમ્ર નિવેદન

વિક્રમ સંવત ૧૪૩૯માં પ્રાતઃ સ્મરણીય સ્વદેશાનુરાગી સમ્રાટ
લાખાનાણા મેવાડના સિંહાસને ખીરાજ્યા. તેમને ભાગ્યશાળી
ચંદ્રદેવ નામનો એક પીર પુત્ર પુત્ર પ્રગટયો અને ભારત
પ્રમિદ્ધ ભગવાન રામ તથા ગંગાકુમાર ભીષ્મદેવની માફક
પિતાના વાક્ય પાલન માટે ભવ્ય સામ્રાજ્યના સ્વાર્થને સામાન્ય
વસ્તુની માફક વિસારી દઇ પિતૃભક્તિનું અને માતૃભક્તિનું જ્વલાંત
ઉદાહરણ આપે. આ લોક ને પરલોકનું કલ્યાણ સાધી અમર
કીર્તિ કરી ગયો તે દેશ દીપક મહાવીર ચંદ્રદેવની મહાન કીર્તિ ગાથા
એજ આજના પ્રયોગનું વસ્તુ છે

લાખારાણ્યએ સિંહાસનરૂઢ થયા પછી પ્રખર પરાક્રમ
વડે મેવાડથી વિદ્રોહી અનેકા મેવાડા, વિરાટગઢ, વિદ્વતેર,
જનવડા વગેરે રાજ્યો જીતી લીધાં અને ખીલણ સમ્રાટ
અલાઉદ્દીનના આક્રમણથી નષ્ટ થયેલી મેવાડને પુનર્જન્મ આપી
વિપુલ સપત્તિ ખરચી વીન્ધૂમિ મેવાડ અમરાપુરી સમી સુંદર
ને મનોહર ખનાવી એટલુંજ નહી પણ “ વિદ્વતેર ” નામક સ્થાન
પાસે દોહ્લીના લોહીવંશના આદ્યશાસને સજ્જદ દ્વાર ખચરાવી રાણા
વંશની કીર્તિ ધ્વજ સમગ્ર ભારત વર્ષમાં પ્રગાવી. આ મહાપ્રતાપી
લાખારાણ્યનો પાટવી પુત્ર ચંદ્રદેવ તેજ આજના પ્રયોગનો મહાનાયક
દેશદીપક ચંદ્રદેવના વંશજે ચંદ્રાવત અટકથી ઓળખાય છે.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૪૨૦૧ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ દેશ-દીપ્ત - ગાપનો

૩૩૨૧૨

વિષય

તેમનું મુખ્ય નિવાસ સ્થાન સાલુમ્બા છે. મેવાડ સામ્રાજ્યમાં સાલુમ્બા સરદારોનું સ્થાન સર્વશ્રેષ્ઠ મનાય છે. દેશદીપક ચંદ્રદેવના વંશજો ચંદાવત (સાલુમ્બા) વીરોએ મેવાડ રાષ્ટ્રના કલ્યાણ કાર્ય માટે અવિરલ આત્મબોગ આપી સંસાર પટપર સિસોદિયા રાજપુતોની જ્યલંત કીર્તિ આજ પર્વત ટકાવી રાખી છે. આજ પણ દેશદીપક ચંદ્રનો વીરવંશજ સલુખરની સ્વતંત્ર ગાદીને શોભાવી રહ્યો છે.

લાખ રાણાના અનેક સંતાનો પૈકી નામ અને હકમણ સરખા યશસ્વી એ પુત્રો આ પ્રયોગના અધિકારી છે. કર્તલ ટોરકૃત રાજ સ્થાનના ગુજરાતી તથા પહેલાના પૃષ્ઠ ૬૬ થી ૮૦ સુધીનાં આ પ્રયોગને લગતી તમામ ઐતિહાસિક ઘટના વિસ્તારપૂર્વક વર્ણવેલી છે. ગુજરાતી જાણનારા હરદાસ ગુજરાતી બધુ આ ઇતિહાસથી ભાગ્યેજ અજાન હશે જેથી ઐતિહાસિક પરિચય આથી વિશેષ આપવાની અગત્ય નથી.

અનાદિકાળથી સ્ત્રીમતિ રાજપુતોનાના હૃદયમાં આરાધ્ય દેવીની પેઠે પૂજાય છે. જે આરાધ્ય દેવીનું જાણે અજાણે-યા મશ્કરીમાં પણ અપમાન થાય અગર એ દેવીના સન્માન કે શિષ્ટાચારમાં લેશ પણ ખામી આવી જાય તો તેજસ્વી રાજપુતોની સમશેરો રૂધિરની સરિતાઓ વહાવ્યા વિના કદી પણ શાન્ત ન થાય એવીજ એક વિચિત્ર ઘટનાપર આ પ્રયોગનો જન્મ છે.

મારવાડમાં આવેલા મંદોરના રાઠોડ રાજા રણુમલને અતુલ રૂપવતી કૃષ્ણા નામની એક પરમ સુંદર કુમારી હતી. સમગ્ર રાજ સ્થાનમાં એ રૂપસુંદરીનો સ્વામી થવાને એક પણ યોગ્યવ્યક્તિ રણુમલને સંપાદન ન થવાથી યુવરાજ ચંદની તેજસ્વીતા તરફ તેનું

ધ્યાન ખેંચાયું અને કોષપણ ભોગે કોષપણ જહેમતે ચંદ્રેવ સાથેજ તેણીનું વેવીશાળ નક્કી કરવાના હેતુથી રાજપુરોહિત સાથે લાખારાણા સમક્ષ લગનનું શ્રીફળ રણુમલે મોકલાવ્યું, એક વિશ્વક્ષણ પ્રભાતે મહોરનો પુરોહીત લગનના શ્રીફળ સાથે લાખારાણાની હજુરમાં રણુ થયો યુવરાજ ચંદ્રને યોગ્ય ચંદ્રિકા સમાન કન્યા મળવાથી અને આ લગનથી મેવાડ જેવાં બે સમાન બળશાળી રાજપોતો સ્નેહસંબંધ તથા મૈત્રીભાવ અખંડ જળવાય એ પવિત્ર ભાવનાથી લાખારાજ યુવરાજ ચંદ્રેવની સંમતિની શરતે આ લગન મંજુર કરે છે પરંતુ શંકાશીલ સ્વભાવના અધીરા પુરોહીતની ઉતાવળ અને લાખારાણાએ તેનો શાંત કરતાં ઉચ્ચારેલા સહજ હાંસીના શબ્દોથી આ પ્રસંગ અત્યંત વિકટ સ્વરૂપ ધારણ કરે છે જેના પરીણામે ચંદ્ર જેવા ભક્તિમાન યુવક સામે સ્ત્રી જાતિ પ્રત્યેના સન્માન અને શિષ્ટાચારનો એક ગંભીર સવાલ ઉત્પન્ન થાય છે. આ પવિત્ર દેશમાં સ્ત્રીજાતિને આજ પર્યાન્ત એક દેવી તરીકે માનવામાં આવી છે અને તેના સન્માન તથા રક્ષાને માટે ભારતવર્ષે હજારો વાર લોહીની નદીઓ રેલાવી છે એક આર્યનારીને મશ્કરીમાં પણ એક પુરૂષ સ્વીકારે અને પછી તે ખીજને દ્વારે જવા પામે તે બનાવ ભારત વર્ષને માટે હજી પણ કલંકરૂપ છે. સ્ત્રીજાતિ પ્રત્યેના સન્માન અને શિષ્ટાચારને માટે ગૌરવ ધરાવતા આ દેશમાં એક આર્યસન્નારીનું “ખીમત્સ અપમાન એ શબ્દજ ધરણાકારકને નામોશીરૂપ છે. અને આ મહત્વની આર્ય સંકૃતિને સાચો આર્ય હોય તેજ પિછાણી શકે મધર ઈન્ડીઆની રચનારી ખીસ મેયો જેવા માયાવી માનવી આ વાત ક્યાંથી સમજે.

ધર્મથી ચક્ષતાં સજગી ગયેલો સંસાર ફરીથી સમજાવી શકાય પરંતુ ધર્મ ચુક્યા તો અમરાપુરીસમી અમર ભુમી પણ આપોઆપ સજગી જાય. એ વાત ચંદ્ર દેવ જેવા ક્ષત્રી પુત્રને તો ગર્ભમાંથીજ પ્રાપ્ત થયેલી હોય છે. ધર્મનિષ્ઠ યુવરાજ ચંદ્ર પિતા લાખા રાજના પુષ્કળ પ્રસોજન અને સમજાવટ છતાં પિતાની મશ્કરીમાં બોલાયલા શબ્દોને પણ સિદ્ધ કરવા માટે કટિબંધ થાય છે. અને મંદોર કુમારી કૃષ્ણાના ચિત્રપટને “માતા માતા” એ શબ્દોથી માનસિક નમન કરી સિંહાસનના ભોગે પણ પિતા લાખારાજ સાથેજ તેનાં લગ્ન કરવા મિષ્મ પ્રતિજ્ઞાથી બંધાય છે. ત્યાંથી આજના પ્રયોગના પ્રાથમિક દર્શનની શરૂઆત થાય છે.

માતૃદેવો મઘ । પિતૃદેવો મઘ એ મહાન સુત્રને માનનારી આ દેવતામ્ ભુમિમાં છેલ્લા અસરકારકતા યુગે દેશના યુવક વર્ગમાંથી જ્યારે માતાપિતાદિક વડીલો પ્રત્યેનાં પૂજ્યભાવ પ્રતિ કષ્ટક શિથિલતાનો સમય દેખાયો તેજ સમય પર રામ અને બીશ્મના ભવ્ય આદર્શવાળા આ પ્રયોગનો જન્મ થયો હતો. પરંતુ—“પુર ન પડે નાથજી તમારી કૃપા વિના, સાત સાંધુ ત્યારે તેર તુટે” એ બકત નરસિંહ સાક્ષ્યાનુસાર, લાખા સમયનું સ્વપ્ન ભોગની મર્કુમ સાક્ષર રત્ન શ્રી ડાહ્યાબાઈ ધોળસાજીની પવિત્ર રંગભૂમિ, માટે રૂણાનું બંધન યોગે નિર્માણ થયેલો આ નાટક સંવત ૧૯૮૨ના આશો માસમાં આજ રંગભૂમિ પર સ્થાપિત થયેલો પરંતુ માલીકની મંગળ મહત્વાકાંક્ષા વા વિધાત્રીની વિચિત્ર ઇચ્છાથી આપ્રયોગને માટે આજ પવિત્ર ગુપ્ત નિવાસ નિર્માણ થયો હતો, પરિણામ એ આવું કે પ્રયોગના

સારામાં સારા એ સીનોના તત્વો અન્યત્ર બજવાઈ ગયાં, જોયી તો ૨૪-૧૨-૨૫ ને રોજ પુર્ણ થયેલો પ્રયોગ મારે તો. ૨૭-૧૦-૨૭ થી પુનઃ ઉચ્ચાવયો પડ્યો અને કેટલી તિવ્ર કાળજીથી જાળવી રાખેલા પ્રયોગના ઐતિહાસિક સ્વરૂપમાં પણ સ્ફેગસાજ પરિવર્તન કરવું પડ્યું છતાં પણ બની શકતા શક્ય પ્રયાસે ઇતિહાસ સચવાય પાત્રે સમાન ન્યાય મળી જાય અને દુર્ગાંય પણ અન્યત્રની છાયા સરખી પણ ન ધુસી જાય, એ બધી બાબુ મેં બનતાં સુધી જાળવી રાખી છે.

આ પ્રયોગની કવિતાઓ કવિશ્રી રઘુનાથની રચેલી છે. તે સાથે ચારા ઉદાઃયિત પ્રેક્ષક બંધુઓને રાત્રે એક વાતરજી કરવાની રજ લઈ છું કે આ પ્રયોગ પણ વલ્લભીપતિના માફકજ રંગ કરવામાં આવ્યો છે.

દેશ દીપક ચંદ્રેવની “માતૃ દેવો ભવ પિતૃ દેવો ભવ” એ એકજ ધર્મનિષ્ઠાને અંગે લેવાયેલી પ્રતિજ્ઞા પાલન ઉપરાંત આ પ્રયોગ હિંદુ સમાજની એ મહત્વની બાબુઓ રજી કરે છે.

એક આર્ય રમણી ભુલે ચુકે પણ પોતાના સાસરામાં પિયરિયાંતો કાયમી પગપેસારો થવા દઈ તેમની અધમ લાલસાઓ પર જાણે અજાણે આંખ મિંચામણ્યાં કરતાં પોતે કેવો કંફોડી હાલતમાં હતરી પડે એ વાત કૃષ્ણદેવીની કર્ણ કથા સ્પષ્ટ બતાવી દે છે અને હિંદુ સમાજના હજારો ઘરોમાં આજ કામ હજારો કૃષ્ણાઓ પિયરિયાંના પ્રખર જીલ્મો પર આકાશને પણ કંપાવે તેવા આર્ત-નાદોથી રડી રહી છે.

ખીજો સવાલ આજકાલ આખા દેશમાં હાહાકાર મચાવી રહેલા વૃદ્ધ લક્ષ્મી છે. આજથી પાંચસો વર્ષ પરના લાખારાજના સમયમાં કદાચ એ વસ્તુ આટલે દરજ્જે દેશ વ્યાપી નહિં બની હોય એમ કદી માની લઈએ તો પંજુ અત્યારે તો વૃદ્ધ લક્ષ્મી વિષમ જવાળા-ઓથી હિંદુ સમાજ સળગી રહ્યો છે. આખા એશિયા ખંડમાં કે સરી સમાન શુરોને કીર્તિમાન ગણાતા લાખારાજ પણ વૃદ્ધ લગ્નની વેદનામાં એવો પીસાઈ ગય છે કે તેની વૃદ્ધલગ્ન પછીની પાછલી ક્લેષિત હાલત જોનારાઓ એમજ પોકારી ઉઠે કે કે-“નષ્ટપ્રાય ધ્યેલી મેવાડને નવજીવન આપનારો મહા શુરો પરાક્રમી સુમટ શીરોમણી લાખારાજ આજ હતો કે ખીજો કોઈ ?

એક સમર્થ સિંહાસનના સ્વામીને પણ વૃદ્ધ લગ્ને આ સ્થિતિમાં નાખી દીધો તો સામાન્ય માનવીની કેવી કરુણ હાલત બને ! લાખારાજ ચંદ્રને પ્રતિજ્ઞાથી પાછો વાળવા જતાં સમગ્રજીવે છે કે એટા ! હું રાગ છું હું પોતેજ ઉડીને આવું વૃદ્ધ લગ્નનું અધમ પગલું ભરે તો પછી પ્રગ્નની શી હાલત થશે.

એક વખત એ ચોપી રોગ આ વીર્યવંત દેશમાં પેસી જશે તો પછી શું થશે ! તે તું જાણે છે ! તેના જવાબમાં કપિલા કહે છે કે—

“ પછી હિંદુ સમાજે સેંકડો વૃધ્ધો પરણવાના ”

“ હજારો નારીઓના જીગરથી નિશ્વાસ ખરવાના ”

“ અને નારી તણા નિશ્વાસથી તો નાશ થાવાનો ”

“ વીરોત્તો દેશ આ વિખ્યાતતે નામદ : થાવાનો ”

“વૃક્ષ વીવાહ આ દેશમાં પ્રસરતાં દેશનાં બાલ સૌ બેઢાલ બનશે”
 “વર્ણ શંકર પ્રજા પ્રકટશે દેશમાં વીરતા વહી જશે બીરતા સહી જશે”
 “તે પછી વૃંદ વિધવાતણાંબસે સેંકડો ગર્ભ ને બાલ હતા યશે”
 “બાલ વિધવા તણા શાપ સંતાપથી નહ ભૂમી યશે કષ્ટ બહુ પ્રકટશે”
 અને કપિલાના એ શબ્દો આજે સાચા ઠર્યા છે.

હિંદુ સમાજમાં વૃધ્ધોનાં લક્ષ્મી વિનાશના મૃત્યુ ઘંટ વાગી રહ્યા છે પરિણામ શું આવશે તે તો પરમાત્મા જાણે ભગવાન ભારતના વૃધ્ધોને વૃક્ષ લગ્નના વિનાશકારી તત્વથી પાછા ફરવાને સન્મતિ આપે અને આર્યવર્તની આર્ય સત્તારીઓના સન્માન તથા શિષ્ટાચાર માટે જીવનના બલિદાન દેનારા દેશ દીપક ચંદ્રદેવ જેવા પરાક્રમીને પવિત્ર સંતાનો પરમાત્મા ભારતના પ્રત્યેક પિતાને આપે-એજ મારી મંગલ કામના પરબ્રહ્મ પરમાત્મન પ્રાણીમાત્રનું કલ્યાણ કરો.

ભાંગવાડી.

પ્રિન્સસ થીએટર

સંવત ૧૯૮૪ ના પોષ

સુદી ૧ રવીવાર.

કવિ ગૌરિશંકર આશારામ વૈરાટી

શ્રી દેશી નાટક સમાજ

મુંબઈ.

પુરુષપાત્રો.

ખારાણા—મેવાડના ઇતિહાસ પ્રસિદ્ધ મહા પ્રતાપી મહારાણા.
 દેવ (ચંદ)—લાખારાણાનો પાટવી કુંવાર સાલુમ્ખાવીરોનો આદી
 પુરુષ ચીતોડનો પહેલોજ ચંદવત સદાર.

દેવ—લાખારાણનો દ્વિતીય કુમાર.

સદેવ—લાખારાણનો ત્રીજો કુમાર મેવાડનો બાલરાજ.

શુભલ—મેવાડનો પરાક્રમી પટાવત

મલ—મદોરનો રાઠોડ રાજવી

રજમલ—રાજ રણુમલનો સત્તાહકાર સરદાર.

રૂમલ—માંડુરાજ્ય સામે રીસાયલો અરિયમાન બહારવટિયો.

દોર—અટંકી પિતા પૂરણુમલનો છેલ્લો વીર બાલક

કલમલ—અક્કલહીણુ બગીરદારનો નાદર નમુનો

દનમલ—અક્કલમલનો કામદાર.

ત્રીયોમાળી—રાણી કરતુરીનો ખાસ કામદાર.

સ્ત્રી પાત્રો.

શુકુમારી—મદોરની રાજકુમારી મેવાડની રાજેશ્વરી

પેલા—મેવાડની રાજધાત્રી.

લિન્દિ—માંડુ રાજ્યની બવાંમદ મહારાણી.

શોરી—પૂરણુમલની આદર્શ કન્યા કુમાર રઘુદેવની હૃદયેશ્વરી

તુરી—નાનાં રજવાડામાં રખડનારી છેલ્લી નારી.

પર—રાજ અક્કલમલની નિર્દોષ કુમારી.

શ્રી ૧।

“દેશ-દીપક” નાટકનો સંક્ષિપ્ત સાર.

અંક ૧ લો.

સુત્રધારની નાન્દી પ્રાર્થના અને બાળાઓ દ્વારા વસ્તુ વિવરણ

પ્રવેશ ૧ લો.-મેવાડનો મહાન (ગજ) રાજદરબાર-
વીરતાની વિરાટ પ્રતિભાથી દીપી રહેલા મેવાડના ભગ્ય દરબારમાં
યુવરાજ ચંદને માટે મંદોરની રાજ કન્યા કૃષ્ણાકુમારીના વિવાહનું
શ્રીફળ લાઇ મંદોરનો રાજપુરોહિત પ્રવેશે છે.

લાખારાજથી તેને શાન્ત કરતાં સહજ હાંસીના શબ્દો બોલાઇ
જવાય છે. સમગ્ર રાજસભામાં તે હાસ્ય ધ્વનિ પ્રસરી જાય છે તેટ-
લામાં તે હાંસીમાં વસી રહેલા બાવી ભયનું ભાન કરાવતી રાજધાત્રી
કપિલા દાખલ થાય છે. લાખારાજને પોતાની ભુત્ર સમજાય છે.
દરમ્યાન યુવરાજ ચંદ આવી પહોંચે છે. અને સાફ શબ્દોમાં કહી
દે છે કે પિતાએ મશ્કરીમાં પણ જેને પોતાની ગણી તે સન્નારી
આજથી મારી પૂજને યોગ્ય ફરી પુત્રની પ્રતિજ્ઞા સામે લાખારાજ
લાચાર બને છે. અને ચંદની પ્રતિજ્ઞાથી પરવશ બનેલા પુરોહિત
લગનનું શ્રીફળ રાણાજીના હસ્તમાં સમર્પણ કરે છે.

પ્રવેશ ૨ જો.-મંદોરનું રાજ ઉપવન-મંદોરની રાજકુમારી
કૃષ્ણાદેવીને કોઇ વૃદ્ધ સ્વામી સાથે પરણવાનું સ્વપ્ન આવવાથી
નિર્દોષ બાળા બાવી ભયથી ડરી રહી છે તેની સહચરી તેને સમ-
જાવી શાન્ત કરી રહી છે તેટલામાંજ તેણીને સ્વપ્નાની વાત સત્ય
થવાના સમાચાર મળતાં આક્રંદ કરે છે. રાજ રણુમલ તેને આશ્વા-

સન દે છે. દરમ્યાન સરદાર મુરજમલ આવી પહોંચી આ લગ્નને રાજ્ય લોભના રૂપમાં પલટાવી નાંખે છે. રાજા રમણુલની રાજ્ય-લોભી રાક્ષસવૃત્તિ જાગ્રત થાય છે. જેના પરિણામે ઉંધુ મારી આવેલા પુરોહિતને જાગીર મળી જાય છે. અને રાજા રણુમલ કન્યાને લઈ સંપુર્ણ લશ્કરી બળને દમ્ભામ સાથે મેવાડને માર્ગે રવાના થાય છે.

પ્રવેશ ૩ જો-અક્ષયગઢનું અક્ષયમંદિર—રાજા રણુમલ નરકથી મળેલી અક્ષયગઢની જાગીર સંભાળવા રાજપુરોહિત હાજર થાય છે. જીંદગીભર બિદ્ધાન્દેહી કરનાર પુરોહિતનું ભેજું અકસ્માત રાજપ્રાપ્તિથી ચરકી જાય છે. અને ‘પુરી એક અંધેરી ને ગંડુ રાજા’ ના રાજ્યનું મંગળા ચરણુ થાય છે

પ્રવેશ—૪ થો—મેવાડનો મયુરબાગ—સંજોગના ભોગ બનેલા લાખારાજ ચીરાતે હાથે લગ્નમંડપમાં હાજર થાય છે. રાજધાની કપિલા તેમને આનંદમાં રહેવા વિનવે છે તો તેનો જવાબ લાખારાજ એ આપે છે કે—કપિલા આસઠ વરસના આ છુદાના લગ્નમાં આનંદ ક્યાંથી હોય જેનાં પરણવા લાયક જુવાન બાળકો કુંવારા ફરે છે તે છુદા આપને લગ્નના બાજુ પર બેસતા આનંદ શાનો હોય ? બરાબર આજ સમયપર રાજા રણુમલ આવી પહોંચે છે અને બરાબર રંગ જામેલો જોઈ લાવ ફેંકે છે કે—આ વૃદ્ધ લગ્ન ક્યારે કરી શકાય કે મારી કૃષ્ણાને થનાર સંતાનજ મેવાડનો રાજા થાય એવી મને દૃષ્ટલાત અપાય !” પિતાના આત્માની શાન્તિ અને પોતાની પ્રતિજ્ઞાના પાલન માટે કર્મવીર ચંદ્ર યુવરાજ પદપરથી પોતાનો હક્ક ઉઠાવે છે. અને પિતાના ચરણ પર હસ્ત મુકી સાદ્ શબ્દોમાં કહી દે છે કે—

“જીવનમાં ધર્મની ધુન જાગી અને કર્મ નિષ્કામની લગન લાગી.”
 “આજ અંગના રોમ રોમે પિતા આપની બકિતની હાક વાગી.”
 “આપ આજા કરો શીઘ્ર હું સંચરું અનળની જ્વાળામાં વસ્ત્ર ભગવાંધરું.”
 “સ્વાર્મ સામાન્યમાં લેશ પણ છે નહીં તો પછી રાજ કે તાજને શું કરું.”

ચંદના એ હિદાર હિદગાર અને પ્રચંડ પિતૃભક્તિ સામે રાણાજી હારી જાય છે રણુમલને પણ પોતાની ધારણા સફળ થવાથી આનંદ થાય છે અને કૃષ્ણાકુમારી તથા લાખારાણાના હસ્ત મેળાપ થાય છે.

પ્રવેશ ૫ મો—સરદાર પુરણુમલનો પ્રાસાદ—કિશોરી અને તેની સહચરી વચ્ચે વૃદ્ધ પતિનો પ્રેમ વધારે સારો કે જુવાન સ્વામીનો પ્રેમ સારો ? સંબંધી વાદવિવાદ તથા રઘુદેવ અને કિશોરી વચ્ચે પ્રયણાતુરાગ બાદ સરદાર સુરજમલ આવે છે અને રાજમાતાન ખોટા જ્ઞાના હેઠળ નીચે પુરણુમલને પોતાના પક્ષમાં લેવા લલચાવે છે. પુરણુમલ તેને તિરસ્કાર પુર્વક પાછો વળાવે છે.

પ્રવેશ ૬ ઠો અક્ષયમલનો મહેલ—વૃદ્ધ પિતા અને નવયુવાન નફટ માતાનો ખુલ્લો શૃંગાર જોતી યૌવનને કિનારે ડગ ભરતી કુમારી કેસર કામદાદયી ઝુરે છે અને આખરે કામદારનેજ પોતાનો લાવ્ય ભરથાર બનાવવાની પેરવી કરે છે. ખાલી ખગ્નનાથી અકળાયેલો હિલ્લુ રાજ રૈયત પર ચાંદાવેરો નાંખે છે. અને કસ્તુરી તેના ખગ્નનાપર કાતર ચલાવવા માટે મોતીઆ માળીને લુચ્ચાઈથી રાણી કામદારની નોકરીમાં રાખે છે.

પ્રવેશ ૭ મો—મેવાડના કિલ્લાની અંદરનું ખાનગી

સભા જીવન.

કૃષ્ણાકુમારીનાં લગ્ન પછી મેવાડના રાજ્યમાં એ પક્ષ પડી ગય છે મેવાડ પક્ષવાળાઓ હરકોઈ રીતે યુવરાજ ચંદનેજ ગાદીએ બેઠેલે

એવા માગે છે જ્યારે મદોર પક્ષવાળા મુકુલના રાજ્યભિષેક માટે રાણાજી પર દબાણ કરવાનું ગોઠવી રહ્યા છે.

એવામાં ગયાજીના તિર્થસ્થાનને વિધર્મી શત્રુઓના હસ્તાધી બચાવી નિર્ભય કરવા માટે એકત્ર થયેલા આર્યાવતના નરેન્દ્ર મંડળનો દુત લાખારાણ્યને ધર્મ યુદ્ધમાં આમંત્રણ આપવા આવે છે સંન્યાસ લેવાનો ધરાદો અફળ ગયો તો અનાયાસે આવી મળેલા ધર્મના મંત્રામપર પુણ્યક્ષેત્રમાં પ્રાણ આપી વૃદ્ધ લક્ષ્મીના પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાની તિવ્ર ઇચ્છાથી રાણાજી ગયાજીના યુદ્ધમાં જવાની તૈયારી કરે છે. તેજ પળે-રાણાજી ગયાજીના યુદ્ધમાં જતા પહેલા અંદરના યુદ્ધનો નિર્ણય કરતા જાઓ, મારા મુકુલને ચંદના વચન મુજબ રાજ્યભિષેક કરીને પછી જાઓ” એ માગણી કરતો મક્કમ પગલે રણમક્ષ રણુ થાય છે. મેવાડપક્ષ અને મદોરપક્ષ બન્ને રાજગાદીના સત્તાલની બીક્ષણ સમસ્યા ઉત્પન્ન થાય છે ત્યાંજ ત્યાંજ ચંદ પોતાની પ્રતિજ્ઞાની યાદી આપે છે-ચંદની માગણીથી ધ્વજાડના સામ્રાજ્યને પણ અંધુ પ્રેમ સામે તુચ્છ ગણનારો રઘુદેવ પોતાનો હક્ક પણ રાજગાદી પરથી ઉઠાવી લે છે-મંગાકુમાર બીખ સરખો લડતીર ચંદ રાણાજી કપિલા અને મેવાડ પક્ષના આકંદને ન ગણકારતાં પ્રતિજ્ઞાપરજ મક્કમ રહે છે અને પોતાના નાના ભાઈ મુકુલદેવને છાતીપર બેસાડી રાજ્યસલા સમક્ષ લઈ આવે છે. સ્વહસ્તે તેના મસ્તક પર છત્ર અને તાજ ધરાવી મહાસભા મુકુલનો જય ગાળવે છે.

સીન દ્રાન્સકંર.

સ્થળ-ગયાજીનું તિર્થસ્થાન-સાંસારિક જંગલથી મુક્તિનો છલ્લો શ્વાસ લઈ છુટેલા રાણાજી ચંદને આંતરિક આશીષ દેતા

રઘુદેવને સાથે ગયાજીના ધર્મ યુદ્ધમાં સીધાવે છે. અગ્નિએ પણ ચંદ જેવા પવિત્ર પુત્રને અપાયલા અન્યાયના મહા પાપનું પ્રાયશ્ચિત કરવાજ ગયાજીમાં ગયા હોય તેમ ગયા ક્ષેત્રને શતરૂના ત્રાસમાંથી મદદને માટે મુક્ત કરી સ્વર્ગ ધામે સંચરે છે ॥ સ્વધર્મે નિધન શ્રેય એ ગીતા વાક્ય સિદ્ધ કરનાર રાણાજીના પુણ્યશાળી પ્રાણુના સન્માનને માટે સાક્ષાત્ પરમાત્મન પ્રગટ થાય છે દરેક ધર્મના દરેક કોમના માનવ યંધુઓને પોતાના ધર્મને ખાતર પ્રાણાર્પણ કરવાનો જીત્સો પ્રગટી આવે તેવા પ્રયત્ન દ્રશ્ય વચ્ચે પરમાત્મન રાણાજીને પોતાના ધામમાં સન્માન પૂર્વક લઇ જાય છે. સાયુલય મુક્તિ.

—અંક ૧ લો સમાપ્ત.—

અંક ૨ જો.

પ્રવેશ ૧ લો—સ્થળ—રાજેશ્વરી કૃષ્ણાનો મહાલય.

લાંબા સમયથી મંત્રામમાં ગયેલા સ્વામીનું કલ્યાણ ચિત્તવન કરી રહેલી કૃષ્ણાકુમારી સામે ચંદ તરફથી વારંવાર પોતાને અપમાન થયાની ફરીયાદ યુક્તિ પૂર્વક રાજા રણુમલ રજુ કરે છે પરંતુ ચંદનો દેવતાઇ વિનયને માતૃભક્તિ જોઈ કૃષ્ણા ગદગદ કંઠે કમ્બલ કરે છે કે પિતા ! આવો દીકરો જગતમાં દુર્લભ છે જે દીકરો આરમાન માતાના શબ્દપર સ્વમાનને પણ વિસારી દે તે પિતૃ કૃપાની ઈકાંતેર પેઢીને પણ અવશ્ય તારી દે.

ચંદ ગયા બાદ રાજમાતા દેવપુજનમાં જતાં રણુમલ હવે ખીજો દાવ ખેત્રવાની તૈયારી કરે છે. સ્વામીના કુશળ સમાચાર રાજમાતા તરફથી મેળવવા માટે આવેલી કીશોરીને રઘુદેવને મૃત્યુની ખોટી ખબર આપી રણુમલ રડાવે છે, તણુ અકસ્માત આવી લાગેલી કપિલા કિશોરીને આત્મધાન કરતી અટકાવે છે, પિતાની આવી નિષ્કુર મશ્કરી

પર રાજેશ્વરી કૃષ્ણા તિરસ્કાર વરસાવે છે. તેટલામાંજ ધાયલ હાલ-
તમાં રાણાજીના નિધન સમાચાર લખતે રઘુદેવ આવે છે. કૃષ્ણા કર્ણ
શબ્દોમાં પોતારી ઉઠે છે કે પિતા કિશોરીની તમે કરેલી મસ્કરીના
પડદા હજી મહાલયમાંજ ગાજી રહ્યા છે. ત્યાંજ મારા સર્વ નાશના
પડદા વાગી રહ્યા છે. આટલું છતાં નફ્ટ હૃદયને! નિષ્કુર રણુમલ
બણીજ સફાઈથી રઘુદેવનો જન લેવાની ચાલખાજ ચલાવે છે.

સ્વામીના મરણથી ઉસ્કેરાયેલી કૃષ્ણા રણુમલના સ્વાર્થી પણ
માર્મિક ઉદગારોને ઉંચકી લે છે, બાન લુભેલી ભલી બામા પોતે
પણ રઘુદેવને કહે છે કે રઘુ તું જીવન પ્રિયજનીને પાછો કેમ આવ્યો
અરેરે દીકરા! તને ન જીવતાં આવડ્યું કે ન મરતાં આવડ્યું” જીવ-
નપ્રિય એ કઠોર વાક્ય પ્રદાર ના સહન થવાથી—

રઘુદેવ આત્મહત્યાને માટે કૃપાણુ ખેંચે છે. પણ અકસ્માત
આવી પહોંચેલી કપિજ્ઞા તેને સત્ય વસ્તુ સમજાવી અચાવી લે છે.

પ્રવેશ ૨ જો—સુરસાગરનો કિનારો,

પ્રણય પંથના મુસાફર કિશોર અને રઘુદેવનો પ્રણય શ્રંગાર
બાદ ચંદના રાજત્વને કલંકિત કરવાની રાહ જોતા કળીરૂપ રણુમલે
ગોડવેલા યંત્રનું રમકડું બનેલો બાળરાજા મુકુલ કિશોર સાથે રાજહંસ
પકડવા આવે છે. રણુમલની યોજના મુજબ શયતાન સુરજમલ બન્ને
જાની મીત્રો વચ્ચે ઝગડો જગાવે છે પરિણામે કિશોરને હાથે મુકુલ
ધાયલ થાય છે. શિકારેથી પાછા ફરતા સરદાર પુરણુમલનું આ કુર
લટના પર ધ્યાન ખેંચાય છે. મરનાર લખાશજને જે બાલરાજાના
જીવનરક્ષણ માટે પોતે વચન દઈ ચુક્યો હતો તેને પોતાના પુત્રને
હાથે ધાયલ થયેલો જોઈ “રાજા એજ ધંધર એવો એવો એકજ મંત્ર
શીખેલ પ્રતિજ્ઞાર્પિત પિતાના રાજભક્ત હૈયામાં જવાળા ઉઠે છે. અને

મેવાડ રાજ્યના ધારા મુજબ રાજાનું લોહી રેડનાર પુત્રનો શિરચ્છેદ કરે છે.

પ્રવેશ ૩ જો—અક્કલગઢ તાબાનું એક ગામ

રૈયતમાં ચાંદાવેશ ઉગરાવવા નીકળેલા રાજા અક્કલમલની અક્કલમાં ઉધાધ લાગે છે—મેળવેલી માલ મિલકત લઈને ઠરતુરીના કાવત્રા મુજબ મોતીઓ માળી લાગે છે—અને કામદાર તથા કેસર વચ્ચે પ્રેમની જવાળા જાગે છે.

પ્રવેશ ૪ થો ન્યાયમંદીર મેવાડ.

બાલ્ય સ્વભાવ એવો ચંચળ હોય છે કે રમત વખતે બાળકો આપસ આપસમાં ગમે તેટલાં લડે છે પરંતુ જીરુસાનો આવેશ ઉતરી જતાં પરીણામે તેજ બાળકો એક બીજાની મહોબત માટે મરી પડે છે.” એ ન્યાયે કિશોરને હાથે ધાયલ થયા છતાં ઉદાર દીકરો બાલ રાજવી મુકુલ ધાયલ હાલતમાં રાજ્યના ધારા મુજબ શિરચ્છેદની સજાને પાત્ર ઠરેલા કિશોરના બચાવને માટે ન્યાયમૂર્તિ ચંદ સમક્ષ હાજર થાય છે, મોટાભાઈ પાસે મુકુલ પોતાના પ્રિય મિત્ર કિશોરના ગુન્હાની ક્ષમા માગી રહ્યો છે તેટલામાંજ કિશોરનું મસ્તક લઈ પુરણુમલ દાખલ થાય છે—જેના બચાવ માટે મુકુલ મોટાભાઈ સમક્ષ રડી રહ્યો છે તે મિત્રનો શિરચ્છેદ થયેલો જોઈ મુકુલના પ્રેમાળ બાલ્ય હૈયાપર પ્રચંડ આઘત લાગે છે સરદાર પુરણુમલ તેને આત્મઘાત કરતો અટકાવી દે છે.

આ કથણાકાન્ત ઘટનાથી ચાણક્ય બુદ્ધિનો ચંદ સમજી જાય છે કે કિશોરના મૃત્યુના પડદા પાછળ અવશ્ય કોઈ ખબરદાર કાવત્રા બાજ છુપાયો છે મુકુલની નિર્દોષ જુમાનીથી અને ધાત્રી

માતાને ઝેર દેવાના પ્રત્યક્ષ પુરાવા સમાન પકડેલા કાવત્રાથી સુરજ મલને દેહાંત દંડ અને રણુમલને તામડત્રાજ દેશનિકાલની સગ્ગ ફરમાવવામાં આવે છે પરંતુ અત્યાર સુધી રણુમલરૂપી ઢાલની એકજ બાજુ જોઈ રહેલી—રણુમલસમા કસીના સ્પર્શથી આકુળ વ્યાકુળ બનેલ રાજમાતા કળ્યા ચંડિકાના ઉગ્ર કોપથી આવી ચુકે છે અને આ સગ્ગ અટકાવી દે છે. રાજખટપટના કાલિદાસ ઝેરથી અજ્ઞાન ભોળી રાજમાતાને હવે ચંદ્રપરજ અંદેહ આવે છે અને તેની એક પણ દલીલ સાંભળ્યા સિવાય તે દેશ દીપક દીકરા ચંદને દેશનિકાલની સગ્ગ ફરમાવે છે. એક સમ્રાટ તરીકે સિંહાસનનો સ્વામી થવા સર-જાયલો છતા ઇચ્છાપૂર્વક સિંહાસનનો સેવક બનેલો માનુષકત દેશ દીપકચંદ દેશવટે આદ્યો જાય છે.

પ્રવેશ ૫ મો માન્ડુ રાજ્યના તાબાનો પહાડી પ્રદેશ.

માન્ડુના રાજ સામે રીસાયલો તીરમલ પોતાની જત થયેલી જગીર પાડી મેળવવા માટે પ્રમાણીક બહારવટુ ખેડી રહ્યો છે.

દરમિયાન માન્ડુની મહારાણી મેવાડને માર્ગે જતી ત્યાં થઈને નીકળે છે મહારાણીનો માર્ગ રોકી તીરમલ પોતાની જગીરનો જવાબ માગે છે. રાણી અને તીરમલ વચ્ચે સંગ્રામ જાગે છે—પણ દેશવટે નીકળેલો ચંદ ત્યાં આવી લાગે છે અને તીરમલની સાત્વિક વૃત્તિઓ અણુ સમક્ષ જોતાંજ ચંદની સમજવટથી જાનને વચ્ચે સમાધાન થાય છે. તીરમલને તેની જગીર પાછી મળી જાય છે પણ વીરતાનો કદરદાન તીરમલ ન્યાયમૂર્તિ ચંદના કામની કદર કર્યા વગર રહેતો નથી જેના પગલાંને પ્રતાપે પુરજોની જગીર મળી અને અનંતકાળની આશા એકદમ ફળી તે ચંદના ચર્ચુમાં તીરમલ

પોતાની જીંદગી અને જાગીર બન્ને સમર્પણ કરે છે અને ચંદની પવિત્ર ઇચ્છા મુજબ તીર્થમ્ન રાજમાતાની સેવા માટે મેવાડ પ્રત્યે પરવરે છે.

પ્રવેશ ૬ ઠો અક્કલમલનું રહોડાણુ

રાજરાણી કસ્તુરીની જાત પ્રમાણે ભાત અને કામદારે કેસર માટે કરેલી વરની તપાસ.

પ્રવેશ ૭ મો મેવાડનો હુયમહાલય.

ચંદના ચાલ્યાં ગયા પછી હતાશ અનેલી રાજ્યમાતા કૃષ્ણાએ ચારે આજુની જાળજાથી કંટાળી સર્વ રાજસત્તા પિતા રણુમલના હસ્તમાં સોંપી દીધી છે અને સંસારના ત્રાસથી કંટાળેલી રાજમાતાને આત્મકલ્યાણ હૃદયની શાન્તિને બદલે શયતાન રણુમલે જાત્રાએ મોકલી દીધી છે. રાજમાતા ચિતોડની બહાર જતાં રણુમલ નિરંકુશ રાજસત્તા ચલવી રહ્યા છે. આક્રમણ મુકુલના કોમળ પણુ ઉદાર આલ્ય સ્વભાવનો લાભ લઈ રાજ્યનો તાજ મસ્તકે ધરી મદાંધ રણુમલ મેવાડના સિંહાસને ચઢી બેસે છે. બરાબર સમયસર કપિલા પ્રવેશે છે અને મેવાડવાસીઓને ઉશ્કેરે છે.

કપિલાના વીરોચિત ઉદગારથી મેવાડી વીરો શમશેર ખેંચી સાવધ થાય છે પુરણુમલ પોતાના સૈનિકો સાથે સિંહાસનને ઘેરી વળી રણુમલને રાણાનું આસન ખાલી કરવા હુકમ કરે છે પરિણામે બીષણુ સંગ્રામ જાગતાં પરાક્રમી વીર પુરણુમલ સ્વર્ગે સંચરે છે કઠોર સંજોગો વચ્ચે કપીલા કેદ પકડાય છે. તેજપળે હત્યારો રણુમલ આક્રમણ મુકુલને રહેંસી નાખવા પ્રેમાય છે પણ આગના ગોળાની માફક ધસી આવેલી દેવી ત્રિપુટીથી તે નિર્દોષ બાળક જાય છે.

ટેબલો

અંક બીજો સમાપ્ત.

અંક ૩ જો.

પ્રવેશ ૧ લો રાજ રણુમલનો મહાલ.—રાજમાતાને તિર્થસ્થાનમાં રોકી રાખી ઝેરી પોષાક તૈયાર કરી હત્યારો રણુમલ સુરજમલને ચંદના ખાસ જાસુસનો સ્વાંગ સજવી કોલવાડામાં રધુ દેવના પ્રાણની આહુતિ લેવા રવાના કરે છે. કુશાગ્રહબુદ્ધિથી આ કાવતરે જાણી ગયલી માન્કુ રાણી (સુંદરમલ) તરતજ રધુદેવના અચાવને માટે તીરમલને મોકલી દે છે અને પોતે ચંદના કદા શતરે તરીકે પોતાને ઝોળખાવી રણમલ પાસે સરદારીની નોકરીની માગણી કરે છે. શુરાઓને શરમાવે તેવો તેનો દમ્બદમા બર્ષો રવાન જોઈ રણુમલ રાજમાતાનું મસ્તક કાપી લાવવાની શરતે સુંદરમલને મેવાડના મુખ્ય મંત્રીનું સ્થાન આપવા કમુલે છે આ બચંકર શરતથી સુંદરમલનો આત્મા કમકમી ઉઠે છે.

જ્યારે રણુમલને પણ ડરાવે તેવી શ્રીરતાથી રણુમલે મોકલેલા ગુપ્ત ધાતકોના હસ્તકમાંથી રાજમાતાને અચાવી લેવા માટે સુંદરમલ પોતાના બહાદુર યોદ્ધાઓ સાથે વાયુવગે રવાના થાય છે.

પ્રવેશ ૨ જો કેલવાડામાં કુમાર રધુદેવનો મહાલય—કલ્પાંત કરતી કિશોરીને રધુદેવ આશ્વાસન દે છે ત્યાંજ તેના કાગના પેગામ રૂપે આવેલો કાળમુખો સરદાર સુરજમલ ઝેરી પોષાક લઈ પ્રવેશે છે શુરો છતાંય બોજો પરાક્રમી છતાંય અધુ પ્રેમી રધુ ચંદનું નામ સાંભળતાંજ ગાંડો ઘેલો બની જાય બાઇ. બાઇ મારો બાઇ ! કરતો પોષાક પહેરી લે છે અરાગર એકજ પળના ફરકમાં તીરમલ કાર્મી ચીસ પાડતો આવી પહોંચે છે પણ તે પહેલાં તો કઠોર કાળે પોતાનું કામ પુર કરી લીધું છે. મુકુલ કિશોરી અને તીરમલ કંઈજ કલ્પાંતથી મહેલની દિવાલો પણ ધુજી ઉઠે છે. દરમ્યાન ભૂખ્યા

વાધની માફક રણમલ સૈન્ય સાથે તુટી પડે છે અને તીરમલ તથા કિશોરીને સંગ્રામમાં વિદારી મુકુલને લઈ નાગદાના કિલ્લા તરફ રવાના થાય છે. બાદ રણમલના ગુપ્ત ઘાતકોના હસ્તમાંથી રાજ-માતાને બચાવી લઈ ધ્રુવેવના રક્ષણ માટે દોડ્યો આવતો શ્વાસભર્યો સુંદરમલ આ કર્ણ ઘટના જોઈ કમકમી ઉઠે છે.

દરમિયાન પાછળ રહી ગયેલી રાજમાતા દીવાનાની માફક દોડી આવે છે. સુંદરમલ રાજમાતાને શાન્તિ અને યુક્તિ પુર્વક સર્વ ઘટના સમજાવે છે. ત્યાંજ રાજમાતાનું હૈયું પોકારી ઉઠે છે કે-અરેરે

એ આપ મારો નથી કે નથી એની હું દીકરી.

જન્મતાં મરજો પ્રભુ એવા પિતાની દીકરી;

પિતા થઈ પુત્રીનાં સંતાનને જે સ્વહસ્તે કાપે,

હજારો જન્મમાં જગદીશ એવો આપ ના આપે;

સીન દ્રાન્સકર.

પ્રવેશ ૩ જો નાગદાનો કિલ્લો (રાજા રણમલનું ગુપ્ત વધ સ્થાન) -કેદી હાલતમાં પડેલી કપિલાને ચાણક્ય બુદ્ધિથી સુંદરમલ સમજાવે છે, રણમલને મીઠા શબ્દોથી મનાવી ચંદની કલ્યાણની ચાહનાથી કપિલા ચિતોડના કિલ્લામાં ચાલી જાય છે. બાદ મુકુલનું મસ્ત ઉતારી લેવાનો રણમલ સુરજમલને હુકમ કરે છે નિર્દોષ બાળકના કાલાવાલા શબ્દોથી મારવા ઉઠેલો સુરજમલ બાળા રાજાને છાતીએ લગાવે છે-આ દેખાવથી ઉશ્કરાયેલો રણમલ સુરજમલને ગોળીબારથી ઉડાવે છે-ત્યાંજ કૃષ્ણા દોડી આવે છે. ક્રોધાંધ બનેલો રણમલ એકી સાથે ગોળીબારથી તેને ઉરાડી દેવા હુકમ કરે છે ત્યાંજ દેશદિપક ચંદ ધસી આવે છે અને રણમલ ગુપ્ત માર્ગથી નાશી છુટે છે-ટોળેલો,

પ્રવેશ ૪ થો—અકલમલનો મહેલ—કેસર કુમારીના લગ્નમાં ઠગારી કરતુરીએ મારેલા વજ્જના ધાથી રાજા અકલમલનું ચસકેલું ભેળું ઠેકાણે આવી જાય છે તેણે અવળી ઉપાડેલી ધૂલની માયા હવે સત્ય સ્વરૂપમાં સમજાય છે બુઢાપામાં જોખનવાંતી જીવતી સાથે કરેલાં લગ્નનું ખરું રહસ્ય ખ્યાલમાં આવે છે ને સર્વ તેને સમજાવે છે કે:—

કરતુરી—ખોખા બનીને ચોકખા બુઢા પડ્યા છો મરવા,
કાળા કલ્પ લગાવી પરણ્યા તમે શું કરવા ?

કામદાર—તાકાદ નથી અંગે તો સુંદરીની સંગે
રમવાને રતી રંગે પરણ્યા તમે શું કરવા ?

કેસર—ધરમાં અમે કુંવારાં, શંગાર જોઈ તમારા
બળવા જીગર અમારાં પરણ્યા તમે શું કરવા ?

કરતુરી—વિધવા બની વિલાપે. મરીએ અમે ઝૂરીને
ઘોડે ચડી ગધેડા પરણ્યા તમે શું કરવા ?

કંટાળેલો રાજા—કામદાર ને કેસરના હસ્ત મેળાપ કરાવી જગ-
તની જન્મળ છોડી દઈ ધૂલની માયાનું સત્ય સ્વરૂપ સમજી જઈ
ગંભ્યાસ લે છે.

પ્રવેશ ૫ મો—ચિતોડનો કિલ્લો તથા રાજમહાલય—ચારેબાજુથી
હતાશ બનેલો રણુમલ ચિતોડના કિલ્લામાં બરાઈ બેસે છે. ચિંતાઓની
જવાળાઓને શાન્ત કરવા સુરા અને સુંદરીના કૃત્રિમ ઉપાયથી અગની
અને આત્માની શાન્તિ ધરૂંછે છે.

જ્યારે ખીજી તરફથી ચાલાક કપિલાએ કિલ્લામાં દાખલ થતાંજ
ચંદના વિજયનાં સવ સાધનો તૈયાર કર્યા છે અને સુંદરમલ સાથે

કિલ્લાની ચાવી ચંદને દાખલ થવા માટે મોકલી દીધી રણમલને મદિ-
રામાં મસ્ત બનાવી મેમાન બનાવે છે દરમિયાન ચંદ પોતાના સૈનિકો
સાથે કિલ્લાનો કબ્જો લે છે, રણમલના સૈનિકો તેને સાવધ કરવા
આવતાં કપિલાના હાથે દારૂ થાય છે. ગોળીબદારના અવાજથી
રણમલ જાગી જાય છે અને સમગ્ર કાવત્રું સમજી જાય છે. પરિણામે
રણમલને હાથે કપિલાનું નૃત્ય થતાંજ ચંદ આવી પહોંચે છે. બીષણ
રણયુદ્ધમાં દેશ-દીપક ચંદને હાથે દેશપ્રોહી રણમલ માર્યો જાય છે.
દેશ-દીપક ચંદદેવ મહારાણા મુકુલદેવનો જય ગળવે છે ત્યાં બાળરાજા
મુકુલ મોટાભાઈને મળવા ઉત્સાહ ભર્યો દોડી આવે છે પોતાની જય
ગર્જના અટકાવે છે અને કહે છે કે—

ઉપકાર માનો આજ મહારા દેશદીપક ચંદનો

મહારા નહીં પણ જય ગળવો દેશ દીપક ચંદનો

ધતિહાસમાં યશ અમર હોજો દેશ દીપક ચંદનો

જગતમાં જય ગળવો દેશ દીપક ચંદનો

મહારાણા મુકુલજી અને દેશ દીપક ચંદદેવની જય ગર્જના
પહાડી અવાજ વચ્ચે મુકુલજીના મસ્તકે મેવાડનો તાજ દેશ દીપક
ચંદના દિવ્ય હસ્તે મુકાય છે તે સાથેજ આતંદ હર્ષના વાતાવરણ
વચ્ચે પરમાત્માની દયાથી દેશ દીપકનો પ્રયોગ સમાપ્ત થાય છે.

શાન્તિ ! શાન્તિ ! શાન્તિ !!!

શ્રી ગણેશાય નમઃ

શ્રી ૧૧

“ દેશ દીપક ” નાટકનાં ગાયનો.

—૦—

મંગળાચરણ.

વંદુ વિશ્વ દેવ દીનદયાળ

પરમ પુનિત પ્રણતપાળ.

રિદ્ધિ સિધ્ધિ સુમતિ આપ

વ્રતપતિ વર કર તું સ્થાપ

ત્રિવિધ તાપથી તાર તું તાત

વિમલ હર વિનાયક નાથ

સામ્ય સ્મરણ સુયશકાર

મંગળ કર હર મુર....વંદુ વિશ્વ૦

માળાઓ—

૧

દેશ દીપક દેવાંશી ચંદ્રની જનની જયકારી

જૂમિ મેવાડ મનોહારી....

રાણા કુળમાં રામ સમા જ્યાં જનમ્યા અવતારી

જન્મ જૂમિ ઝણ ચુકવવા દેતા શીવ ઉતારી

પુત્રધર્મનું પાલન કરતા અડગ ટેક ધારી સુયશકારી

વિરોની જનની જયકારી

દેશ દીપક.

નર્તકી વર્ગ--

૨

શરદ પુનમની રાતલડી....સોહામણીરે
 મહારે બહાલે રમાડેલ રાત્ર, બુલાવેલ બાંબડીરે,
 રાધાની સંગ રમીરે.....જલ બુલામની
 અમારાં ચિત્ત હરીરે, ગયા ક્યાં કૃષ્ણ હરીરે
 બતાવો શ્યામ મણીરે
 વૃન્દા તે વનની કુન્જ ગલીમાં આવતારે
 નંદના છેલા લાલ મારે મન લાવતારે....રાધાની૦
 કાન કાલિન્દિને ઘાટ બંસી બળવતારે,
 શ્યામ સુહામી સુંદર ધેતુ ચરાવતારે....
 મને કોઈ કૃષ્ણ બતાવો, બેની મને કૃષ્ણ બતાવો
 આપું વધામણી

સાહેલીઓ.

૩

સખી સ્વપ્ન બધાં (૨) નથી કોઈ સાચાં પડતાં
 અલી એ શમણાં, મનની બ્રમણાં, કુમળાં દિલ વ્યર્થ દુભવતાં
 ૧લી-સોળ વરસની હું રસ રમણી; સ્વપ્ને નાનો કીકો પરણી
 રડી રડી સતલડી ગાળી રસજર રજની બ્યર્થ બગાડી
 બગીને જોયું તો-સુંદર શ્યામ હતા મન ગમતા....
 ૨જી-મને સ્વપ્ન બાઈએવાં આવે, નવ શોક્ય નાવલીયો લાવે
 શોકલડી એ પુખ સતાવે, મને બુવનની બહાર કઢાવે
 બગીને જોયું તો-નણુદલ વીર દીકા કરગરતા...

૩૭-હું સ્વપ્નમાં બની છન્દ્રાણી, ભરે અમ્સરા માફ પાણી.
 દેવલોકમાં દેવી મનાણી, થકી સ્વર્ગિય વૈભવ માણી.
 ભગીને ભેયું તો—મારા રસિયા પહેરે ભરતા....સખી.

વારાંગનાઓ—

૪

યાદી સતાવે અમને દીલ્લસર યાર તારી રે
 ઓ બે કહર ન કીધી તે કંઈ કહર અમારીરે
 ગુલ્શન અમે બીછાવ્યાં તે ત્યાં બીછાવ્યા કાટારે
 રાતો હબર વીતી સુની પડી પધારીરે

કસ્તુરી-રાજા—

૫

હાંહારે જેવા રાજા બની હું તેવી રાણી
 વાલા ઠંકરાણા મારો તે સઘળું આપુ આણી
 હવે હું ભરવાની સોનાને બેડે પાણી
 સાગ શીશમના ઢાલીયા લાવો, કુલની સેજ બીછાવો
 ખસને પંખે પાણી છાંટી, પવન મને નંખાવો
 પોઠે પ્રીતે પછીથી પટરાણી, મોઢી મળાઓ માંણી
 મારો વ્યો સઘળું કહો ખુલ્લેખુલ્લી દીલની વાત
 ચાર દીવસનું ભેખનીયું પાછળ અંધારી રાત
 તારે નખરે થયો હું પાંણી પાંણી....

કપિલા—

૬

મિથ્યા થશે ભવિનાં,

વિધિની, ગતિની, નવ અમ પડી....કદી પડેના

લખ્યા જે લગાટે લેખો....કો'દી-ફરેના

કળી ના-શકે કે પ્રાણી....હરિની ઘટના

સખીયો તથા કિશોરી— ૭

સોળે કળાએ ખીલતી શાણી સાહેલી

રસિકા કોઈ રસિયો ખેળે બનીને રસઘેલી ઘેલી

તરુવર વિષુ વીલી લાગે વહાલી આવેલી

જે હોય પ્રિયતમ રસિક તો રસિકા રસિક દેખાય છે

રજની થકી જયમ ચંદ્ર રજની ચંદ્રથી સોહાય છે

અહરથાશ્રમ તો વરસાવે અમૃતની હેલી

જુગતી જોડી વિકસાવે નંદનવન વેલી.

કિશોરી તથા સખીઓ— ૮

જુવાન નરની પ્રીત નકામી પળપળમાં પલટાય

ઉપરનાં આડંબરથી ભોળી બાળા ભરમાય

સોળ વરસની સુંદરી ઘરમાં, પરણ્યા પરવર જાય

રસનાં ભોળી લુખ્યા લમરા, પુલપુલ ભટકી ખાય

કિશોરી-અધા પુરૂષ એવા નથી હોતા એ વાતો ન મનાય

સખીયો-આજકાલ સોમાં 'નંવાણું', નર પરત્વીને ચ્હાથ

માફ માનો તો બીજવરને, પરણે સઘળાં બાઈ

ઘરડા ધણી આજ્ઞાંકિત કેવા, પરણીને સમજાય-જુવાન

૯

રઘુ-સમન્નવશે એ શાણી, શુદ્ધ પ્રેમની નિશાની
ક્રીશોરી-અણબણ પ્રેમપંથની, શકું હું કેમ જાણી-સમ

રઘુ-પુરાં પ્રવિણ જ્ઞાની-વા-બાલા અજાણી

ક્રીશોરી-પ્રેમ તણાં તત્ત્વ શું બજારે વેચાંટ છે

શાળા ન એવી જ્યાં, પ્રેમને પઢાય છે

શકું હું કેમ જાણી-એથીજ છું અજાણી

રઘુ-અગમ્ય કેઇ ભાષામાં વાતો એ થાય છે

હૃદયંતણાં ભાવો જ્યાં નયનમાં લખાય છે

વીરલ તત્ત્વ એનું-પ્રેમી શકે પિછાણી

કેસર કામદાર—

૧૦

અગર અમારા બનો જે દિલબર-વાવું ઘરઘર નગરમાં કેસર
થશે અધિર નહિ જરા રસિકવર તમારી સુતિ જીગરની અંદર
તમને બાંધુ જીગરને કટકે હસાવું તમને નયનને મટકે
મીઠાઈ મેવા પુરી કચોરી

કેરીનું ખાશું પ્રીતે કચુંબર, જોતાં તમને મનડું મટકે

ઝપુ સુખઠે તારે મીઠાશ છલકે પાશું પીશું પલકે પલકે

મીઠા અધર રસ અધર ઉપર

નર્તકી—

૧૧

જય જય જન્મભુમિ, મંગળ કરણી માત-વીરભુમિ વિખ્યાત
કર્મવીર, ધર્મવીરની પુનિત માત

સ્વાતંત્ર્યની સુવર્ણ જ્યોતિનો પ્રબળ પ્રકાશ
સત્યની સમશેર ધારી ધૈર્યની છે ઢાલ,
નવચેતન જીવન પ્રગટ પુરણ એક છે અલિલાષ
જય મેવાડ....ગાઓ સદા જયકાર.....લલલલ
નેક ટેક પાળશું પ્રીતે વીરનારીઓ કરે છે દેશનો ઉધ્ધાર
જય મેવાડ....ગાઓ સદા જયકાર.....લલલલ
નેક ટેક પાળશું પ્રીતે....વિજય કિર્તિમાળ વંશો
દિલ દેશ દાઝ ધરશે...છે સદા સ્વાતંત્ર.....જય૦

અંક પહેલો સમાપ્ત,

અંક બીજો.

કૃષ્ણા—

૧૨

સમજવાની નથી શક્તિ લલાટે શું લખાયું છે ?
અમંગળ તર્કને વિતર્કથી મનડું! મુંઝાયું છે
સમરમાં સંઘર્ષ સ્વામિ, વિજય વરમાળને વરવા
વિયોગે દિલદારનું દિવાનું દિલ દુભાવ્યું છે...

કપિલા—

૧૩

માતૃ ભુમિને અર્થે જેણે જીવન સમર્પ્યા
 મરતા મુખી ન કરતા વિરલા એ પાછી પાની
 ઓ સાચા સુકાની
 સ્વતંત્રતા ફસાતાં પરતંત્રતાને દરીએ
 છોડે સુકાની નૈયા નૈકાએ કુખવાની ઓ....
 મેવાડના સીતારા જનની ઉગરનારા
 અણુમોલ આવી તક આ તરીને તારવાની ઓ....

કિશોરી—

૧૪

મને કોઈ તો સમજાવો, ઓ સ્નેહી સજ્જન
 આજ હું છું નવિન કે આ દુનિયાં નવિન
 છુપું છુપું બળાવે, કોણ હૈયાનું ખીન.....મને
 ગાન હયે ઉઠેને, વિશ્વ બોલી રહે,
 ઘેન નયને ભરાય; જગત ડોલી રહે
 કહો બોલાવે, કોણ હૃદય ડોલાવે કોણ ?

મને કોઈ તો બતાવો, એ તંત્રી પ્રવિણ—આજ હું છું નવિન
 કિશોરી રઘુદેવ— ૧૫

અમી હલાહલ મહાભર્યા, શ્વેત શ્યામ રતનાર
 જીવન મરણ ને વશીકરણ, ત્રણ લોચનના માર
 રમણીનાં નયનોનાં લાખજો શીકાર
 અયે ન નર ખીયારા જ્યાં વાગ્યા એ માર....રમણીનાં

તીર કે સમશેરથી તો અંગ ધવાતાં
 અંગઅંગ નયનના કટાક્ષથી વિધાતા
 ત્રીલોકમાં મળે ન કોઈ જેનાં ઉપચાર....રમણીનાં

કામદાર તથા કેશર— ૧૬

બહુ ભર્યાં તારાં નયનો સાંવરીયા
 કામણુ કર્યાં કઈક કાતીલ પાતળીયા
 જીવની જડાઈ ગઈ હવે તું અમારી યઈ...કાં
 આવા કામણુથી ભર્યાં જેના હોએ કંથ
 ભાગ્ય રૂળે ભામાતણું, સુધરે સઘળા પંથ
 આવા છલબલથી ભરી જેની હોએ નાર
 કેશવદાસ કહી ગયા એનો બેડો પાર....કાં

નર્તકી—

૧૭

હારે ભાને દે ગાગરી
 મોરી હુટ ગઈ રેશમ દોરી—રે
 મય બારા બરસકી છોરી મોહે સાસ નનકડી ચોરી
 મોસે કાહે કરત બરજોરી—રે
 કર છાંડ કલૈયાં મયકે મોરી બાલ કમરીયાં લયકે
 હય બારી ઉમરીયાં મોરી—રે

નાચનારીઓ—

૧૮

આવો આવો રંગ જમાવો શીરતાજ
 એજ માગો રહે અવીચળ મેવાડી આ તાજ
 દિવ્ય નરવર; છત્ર સુજકર
 હે દયા કર દે અમર વર જુગ જીવે મહારાજ

૧ સખીરી, સુખના મુરજ ઉગી રહ્યા

ઉજવલ વ્યાપી ભુતલ ઇંચ શીતલ

શાન્તિનું સામ્રાજ્ય૦

—અંક બીજો સમાપ્ત.—

અંક ત્રીજો.

મુકુલ—

૧૯

લાખખો અહિં ચાલ્યા ગયા, લાખખો બીજા ચાલ્યા જશે
 માટી તણી આ જાંદગી, માટી મહીં માટી થશે
 મારી બીજાને માનવી, મનમાં કુલાતો ના અરે
 કાળ કાઢનો તું થયો તો, કાળ તારો કાઢ થશે
 કહેજો અમારી માતને કર્તવ્ય પથે હું મર્યો
 નહિં તો બિચારી જાંદગીભર, વ્યર્થ આસુ સારશે

કપિલા—

29

આપે હીલને આરામ

આખે તો સ્વર્ગનું શું કામ...દીલારામ●

દવર્ગના વૈશ્ણવ અને સુખ શ્રદ્ધાળીનાં

કે. અજબ પુરુષોથી ભર્યા, આ એક ગ્યાલામાં

ખ્યાલો ભર્યા છે છલાછલ પાચા કરે પીચા કરે

લગ્નજત હુંડી લ્યો, આજની ના કાલની ચિંતા કરો.

ਓ ਆਪਰਨੇ! ਆ ਪਧਆਮ...

સમાપ્ત.

